

Konrád Miklós

Zsidók az utcasarkon

A budapesti zsidó hordárok tündöklése és bukása

Az 1873 őszen Pest, Buda és Óbuda egyesítéséből létrejött Budapest a kiegyezést követően szédítő ütemű növekedésbe kezdett. Többségükben bevándorolt lakosai hol büszkén és szeretettel, hol rosszallóan és elítélve, de mindenesetre kíváncsian szemlélték, ahogy városuk a szemük előtt világvárossá válik. A napilapok tárcarovataiban, a folyóiratokban és kötetekben közölt elbeszélésekben vagy regényekben a reformkori életképekből ismert városi figurák új alakokkal bővültek. A *Vasárnapi Újság* 1865-ben *Fővárosi képek* címmel közölt sorozatában a „fenyves madaras tót”, a „gesztenyesütő” és a „Dunavizes” után „A pesti hordár” portréjával kedveskedett olvasóinak.¹ Amit a tárcá ekkor még nem jegyzett meg, de amit később a hordárokról szót ejtő zszurnaliszták, írók ritkán hagytak említés nélkül: a fővárosi hordárok nagy többsége zsidó volt. Írásaikban a pesti hordár „zsidó hordár”-ként jelent meg.

A fővárosban 1881-ben működő 574 hordár közül 412, vagyis 71,78 százalékuk tartozott az izraelita felekezethez. Tízezer férfi közül az evangélikusok körében heten dolgoztak hordárként, a római katolikusok között 12-en, a reformátusoknál 14-en, a zsidók között 111-en! Tíz évvel később a hordárok száma jelentősen megnövekedett, a zsidó vallásúak aránya viszont azonos maradt, illetve egészen parányit még emelkedett: 1890-ben az 540 zsidó vallású hordár a 752 budapesti hordár 71,80 százalékát tette ki.² A későbbi népszámlálásokat feldolgozó, a zsidóknak a szabadfoglalkozásokban elfoglalt arányát egyre mániákusabb részletességgel bemutató hivatalos statisztikai kiadványok a hordároknak sajnos már csak az összlétszámát adták meg, felekezeti megoszlásukat nem.

Noha az utóbbi évtizedekben a „zsidókérdés” politikai, eszmetörténeti vagy kulturális aspektusait vizsgáló munkák mellett a 19–20. századi magyarországi zsidók gazdaság- és társadalomtörténetével foglalkozó írások száma is megsokasodott, az érdeklődés ez utóbbiakat illetően inkább a híres vállalkozók, bankárok, gyárosok, rabbik, tudósok, művészek vagy értelmiségiek felé fordult, ami egyfelől érthető, másfelől annyiban sajnálatos, hogy

könnyen elfeledtetheti: a magyar zsidóság vitathatatlanul roppant jelentős mértékű társadalmi felemelkedése dacára a zsidók többsége a tisztességes polgári léten nem jutott túl. A fővárosi zsidó hordároknak e szerény egzisztenciáért is meg kellett küzdeniük. Történetük bemutatását annál inkább indokoltak tartjuk, hogy míg a történeti munkák eddig legfőljebb futólag tettek róluk említést, a budapesti városképnek kortársaik szerint jellegzetes, általuk gyakran felelevenített elemét képezték.

A HORDÁR-INTÉZETEKTŐL A KÖZSZOLGA IPARTÁRSULATIG

„Csak néhány éve, hogy fölalták, azaz életbe léptették a hordárt”,³ írta 1865-ben a *Vasárnapi Újság* említett cikke, és valóban, az első hordárokat alkalmazó vállalkozás, a nemsokára nyomtalanul eltűnt Magyar pest-budai hordár-intézet alapszabályait 1862-ben rögzítették. A mesterségüket önállóan ekkor még nem gyakorolható, levelek, csomagok kézbesítésével foglalkozó, kisebb fuvarokat targoncával vagy négykerekű kis kocsival ellátó hordárokat tömörítő „intézet” alapszabályaiban a hordárok munkakörülményeinek már számos jellemzőit megtaláljuk. Egyenruhát hordtak, sapkájukon fényes bádogszalagot viseltek, rajta a „hordár” szóval és egy számmal. Minden hordárnak a város egy megszabott helyén, a neki kijelölt „állomáson” kellett várnia a kuncsaftokat, áprilistól szeptemberig reggel hattól este kilencig, októbertől márciusig reggel héttől este nyolcig. Megbízásuk teljesítése után vissza kellett térniük állomásukhoz. Szolgáltatásaikat hivatalos szolgálati idejükön kívül is igénybe lehetett venni, a normális díjazás kétszereséért. A nekik járó díjat a munkavégzés előtt vették fel, a megrendelőnek be kellett mutatniuk a hordári számukat feltüntető bárcát és az adott szolgálatra vonatkozó árjegyzéklapot, vagyis meghatározott díjszabásért dolgoztak, borraivalót elvileg nem fogadhattak el. Munkába álláskor az őket alkalmazó cégnek biztosíték gyanánt be kellett fizetniük 20 forintot, amelyet a cégből való kilépéskor visszakap-

tak, az összeg mindaddig takarékpénztárban kamatozott.⁴

Az 1872-es ipartörvény (1872: VIII. törvény-cikk) révén a közigazgatási hatóságok jogosítást nyertek a „közhelyeken” szolgálataikat kínáló személyek, így a hordárok munkájának „közbiztonsági, közerkölcsiségi, közegészségi és más egyéb közérdekek szempontjából” történő szabályozására, így díjszabásuk megállapítására, illetve az állomáshelyek kijelölésére, mely utóbbi feladat Budapesten a magyar királyi államrendőrség főkapitányi hivatalának hatáskörébe került. Az 1884-es ipartörvény (1884: XVII. törvény-cikk) a hordárság gyakorlását iparendélyhez kötötte, a hordárok számmal való ellátása, fix díjszabása és állomáshelyhez kötése immár törvényes kötelezettséggé vált.⁵

A hordárok szempontjából mindebből az állomáshely kérdése bírt a legnagyobb jelentőséggel. Erről tanúskodik egy másik vállalkozás, az 1870-ben létrejött Első budapesti közszolga önszegélyző-egylet 1876-ban kiadott „intézeti rendszabálya”. Önszegélyezésről itt valójában (még) nem esett szó, az irat egy működési szabályzat, amelynek szinte összes pontja az állomáshelyek megszerzése, megtartása, illetve elvesztése körül forgott. Érthetően, hiszen egy forgalmasabb hely nagyobb bevétellel kecsegtetett, ettől függött egy hordári állás jövedelmezősége. Az állomáshely a hordárnak egy „állomási jegy” kíséretében adatott át, ezt mindig magánál kellett hordania. A kiadott állomáshelyet az egylet elvehette a hordártól, ha ez heti és negyedévi illetékét nem fizette be rendszeresen, illetve nem tanúsított „összeférő, rendszerető” magatartást. A hordároknak tilos volt állomásaikkal „üzérkedni”, egyik állomásról engedélyezés nélkül egy másikat elfoglalni. Az a hordár, akit a fenyítő törvényszék több mint nyolc nap elzárásra ítél, azonnal elvesztette állomását. A szabályzat harmadik pontja külön óva intette a hordárokat: „Minden tagnak kötelessége állomásán összeférően és nyugodtan viselni magát, a megbízásokat adó közönséggel tiszteletteljesen bánni, tisztességes öltözetben megjelenni, és semmi esetben tolakodás által a netalán társainak szóló megbízásokat elkapni, ellenkező esetben állomásától azonnal elutasítatik.”⁶

A *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* 1881-ben kiadott első évfolyama szerint a fővárosban ekkor az Első budapesti közszolga önszegélyző-egylet mellett már további négy hordár-vállalat, vagy ahogy ekkor nevezték őket, közszolga-intézet működött: az Első budapesti bizományos-intézet (VII., Kis-Diófa u. 11. Igazgató és tulajdonos: Herz Ferencz), az Első budapesti hordár-intézet (tulajdonosa: Herz Ferencz és fia), az Express-intézet (VII., Holló u. 2.

Tulajdonos: Duller Ármin), valamint a Targonczások egylete (IV., Lakatos u. 2.).⁷ Az egyes vállalatokhoz tartozó hordárokat sapkáik színe alapján lehetett megkülönböztetni.⁸ Pár évvel később felsorakozott mellénk az Első budapesti népszolga önszegélyző-egylet (VI., Révai u. 12.), de 1890-re már csak ketten maradtak fenn, Düller Ármin Express-intézete, valamint Herz Ferencz és fia Első budapesti hordár-intézete.⁹

Amint erről a belügyminiszter által 1883. október 9-én jóváhagyott alapszabály tanúskodik, az Első budapesti közszolga önszegélyző-egylet ekkorra valóban önszegélyző egyesületté vált. Ha tagjai kívánták, az egylet megszerezte nekik a működéshez szükséges hordári számot és állomáshelyet, de tevékenysége főprofilja immár az volt, hogy tagjainak betegség esetén ingyen orvosi segítyt és gyógyszerert biztosítson, valamint hogy munkaképtelenségük esetén az elmaradó keresetet legalább részben – maximum 12 hétig folyósítható – betegsegélyezési díjjal pótolja. Az egyletnek a felvételük idején legfeljebb 45 éves hordárokon kívül közvetlen családtagjaik is tagjai lehettek. Ebből az alapszabályból már arra is fény derül, hogy a tagok zöme a zsidó felekezethez tartozott. Egy tag vagy törvényes neje elhunytakor az egylet köteles volt gyászjelentésben értesíteni a többi tagot, gondoskodni a temetésen a tagok nagyszámú megjelenéséről és három bérkocsiról. „Héber vallású tag esetén”, olvasható az alapszabályban, az egylet kötelessége volt „gondoskodni, hogy a halottas háznál 7 napon át istentisztelet tartathassék. Nőtlen, özvegy és olyan tagok elhunytá esetén, kik után figyermek nem maradt, ezen kötelezettség megszűnik. Az évforduló napon a halotti ima elmondásáról és a gyertyagyújtásról az egyleti templomban

Hordár
(Tábori Kornél, Pesti élet. 1910.)

az egylet ezen esetekben is gondoskodik.” Noha „nem héber vallású” tagjai, illetve azok feleségei halála esetén az egylet a halotti miséről is gondoskodott, az egylet temploma zsidó templom volt.¹⁰ Erre még visszatértünk.

A fővárosi hordárok életében az 1900-as évek eleje jelentős változást hozott. A hordárság – hivatalos kifejezéssel a közszolgáipar – önállósítása Gonda Dezső várossatya személyében lelkes támogatásra talált. Amint a hordárok tiszavirág-életű havilapja írta pár évvel később, „lehullottak a bilincsek, melyek bennünket évtizedeken át mint rab-szolgákat fűztek a vállalkozókhoz”.¹¹ A változások eredményeként a székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1903. január 8-i közgyűlésén elfogadta a közszolgáiparnak Budapest területén való gyakorlása tárgyában hozott szabályrendeletét.¹² A kereskedelemügyi miniszter által 1903. augusztus 4-én jóváhagyott rendelet részletesen szabályozta a főváros területén dolgozó hordárok működését. Az 1884-es ipartörvénynek megfelelően tevékenységüket iparengedélyhez kötötte, egy hordár ezen engedély megszerzésén kívül csak azután állhatott munkába, hogy a főkapitányságtól megkapta személyre szóló, vállalkozóknak, egyleteknek immár nem kiadható igazolványát és rendszámát. Hordár csak 18 életévét betöltött, írni és olvasni tudó, a magyar nyelvben „teljesen jártas”, a fővárosban legalább két éve állandóan tartózkodó és ragályos „vagy szemebetűnően undorító betegségben” nem szenvedő személy lehetett. Az állomáshelyeket és az ott dolgozható hordárok számát a fővárosi tanács állapította meg, a hordárokat az egyes állomáshelyekre az államrendőrség főkapitányi hivatala osztotta be, egyenruhájukat és a sapkájukon viselni köteles rendszámuk alakját is a főkapitányság határozta meg. A rendelet megszabta: tisztántartására ügyelnie hivatott állomáshelyén minden hordár köteles jó állapotú és tiszta egyenruhában megjelenni, „illedelmesen és tisztességesen” kell viselkednie, megbízóival udvariasan bánnia. Szolgálatait nem szabadott „tolakodó módon ajánlgatni”, a megbízásokat kollégáitól „elkapkodni”, illetve és általában „lármás vagy veszekedő magaviseletet tanúsítani”. A szolgálati idő a Magyar pest-budai hordár-intézet által alkalmazottai számára negyven évvel korábban meghatározottakhoz képest szemernyit sem változott, bár némi jóindulattal haladásként értékelhetjük, hogy a szabályrendelet az áprilistól szeptemberig 15 órás, októbertől márciusig 13 órás munkaidőbe egyórás déli étkezést is beiktatott. A rendelet öt oldalas táblázatban részletezte a szolgáltatásokért kérhető díjazást. A legegyszerűbb példával élve: egy csomag kézbesítése egyazon kerü-

leten belül 40 fillérbe került; ha a csomag meghaladta a 15 kilogrammot, 60 fillérbe; szekérhasználatlaltal és 100 kilogramm súllyal 2 korona 60 fillérbe. Éjjeli szolgálatért a díj kétszerese járt, a díjjegyzékben nem foglalt szolgáltatások külön megegyezés tárgyát képezték. A hordároknak iparengedélyük elnyerése után kötelezően be kellett lépniük a Közszolga Ipartársulatba, maximális létszámukat a szabályrendelet a főváros területén 1100 főben határozta meg.¹³

Az önálló fővárosi hordároknak a hatóságok előtti képviselőjét ellátó, az érdekeit védelmező Közszolga Ipartársulat alapszabályait a hordárok az 1904. szeptember 25-én és november 20-án tartott közgyűlésen fogadták el, a kereskedelemügyi miniszter 1905. január 9-én történt jóváhagyása után azonnal életbe léptek. Az érdekképviselő mellett az Ipartársulat a közszolga-rendszám és igazolvány beszerzését is magára vállalta, pontosabban: a megszerzésükre vonatkozó kérelmeket „véleményes jelentéssel” maga terjesztette be a főkapitánysághoz.¹⁴

A HORDÁR A VÁROSBAN

Az 1903-as székesfővárosi szabályrendelet szövegezése szerint a hordár „küldöncz- és szállítási szolgálatokat és ezzel összefüggő rokontermészetű megbízásokat” teljesített. Amit e szabályzat szerint nem tehetett – vagyis feltehetően előfordult, hogy megtett: tilos volt képviselőházi, illetve főrendiházi karzatjegyekkel, színházi, orfeumi, hangverseny- és bálai jegyekkel üzérkednie, szállásadással üzlet-szerűen foglalkoznia, a járókelőket bordélyházba csalogatnia, a „magánkéjűk” részére lakást közvetítenie.¹⁵ Mindezen – engedélyezett avagy tiltott – tevékenység azonban messze nem merítette ki a hordároknak a fővárosiak életében játszott szerepét. Nem véletlen, hogy a *Vasárnapi Újság* 1865-ös cikkét szerzője azzal kezdte: a csupán pár éve tevékenykedő hordár „máris egyike a főváros legnépszerűbb alakjainak”. A vörös zsinórzatú szürke kabátjáról könnyen felismerhető hordárt, írta a névtelen szerző, „jobb lett volna [...] mindenesnek elnevezni, mert csakugyan mindenes is ő. Futár, őr, postás, ruhatisztító, szobalány, kertész, zenész, dajka stb., szóval mindaz, a mit kíván tőle az ember.” A cikk külön kiemelte a költöztetésben játszott „megbecsülhetlen” segítségét: „Kis szekere, jól sodorított kötelei, kampói s egyéb szerszáma lehetővé teszik rá nézve, gyorsabb időben s kevesebb kárral eszközölni e műtétet, melytől mindenikünk retteg. A nyáron különösen kapós, midőn a városi ember a pesti vagy budai ligetbe vándorol. Hátán

cát nem is fé-

ságos alak
alaha vi-
lete, egy
kisebb-
ehetett
még
tele-
és
ai
!

A hordárok
réme: a
Messenger
Boy.

„Messenger boy” (Tábori Kornél, Pesti élet. 1910.)

bölcsővel, nyakában alsó szoknyákkal, ölében a kedves ebbel, s még több ily nélkülözhetlenséggel megrakodva, vezeti a nagyobb bútorokkal terhelt szekeret.” Végül már e cikk is kiemelte, amit utána szinte egyetlen beszámoló sem hagyott ki: a hordárok szerepét a szerelmesek diszkrét levelezésében, e „kényes ügyekben”, ahol a titkait a hordárra bízó személy „meg lehet arról győződve, hogy a gyöngéd megbízatásban pontosan fog eljárni”.¹⁶

A *Hazánk s a Külföld* című hetilap két évvel később megjelent tárcája már egyenesen úgy vélte: a hordárok, akik nélkül „fővárosi ember alig képzelhet magának utcasarkot”, immár „nélkülözhetetlenek egy nagy város élénkségének bebútorozására”. Hogy a hordár még mindig új jelenségnek számított, abból is kitűnik, hogy a hetilap *Pesti életképek* című sorozatában megjelent cikk a *Vasárnapi Újság*-hoz hasonlóan szükségét érezte, hogy általános leírást nyújtson tevékenységi köréről: „Kézhez szolgáltat gyöngéd és goromba leveleket, elmegy a zálogházba, hazamegy a felső kabátért, elhozza az esernyőt, elviszi az illatos bokrétát éppen úgy, mint a vaskos csomagokat; sőt ölébe veszi a sétálni indult

mama megmakacsodott fiacskáját éppen úgy, mint az ölebet, stb.” Ebben az időben a hordárok szolgáltatásait havi bérlettel is meg lehetett vásárolni, „reggel felkölt, kitisztogatja ruhádat, rendbe hozza szobádat”. Az oly sokféle társadalmi körrel való érintkezésük eredményeképpen „okvetlen a pallérozott osztályhoz” tartozó hordárok bizalmi szolgálatait e cikkíró is kiemelte: „Hány titkot szőnek, hány titoknak vetik meg első alapját. E durva egyenruhás emberek hányszor szolgálják Amort. Az ő kérges kezük által hány gyöngéd szív érintkezik!”¹⁷

Míg a hordárok jelentős többségének zsidó mivoltáról a *Hazánk s a Külföld* cikke sem tett említést, a *Pesti Hírlap Budapesti alakok* című sorozatának 1880-ban megjelent nyitótárcájában a hordár leírásából hovatarozása is egyértelműen kiderült. A tárca bizonyos Lipi úrról szólt, akit társai gyakran elagyabugyálnak, mivel „portyázní” jár, „azaz nem marad vesztég a »Két Oroszlán« előtt, hova kirendelték, hanem keresztül kasul bolyongja a várost, s a megbízásokat elhalássza a »poszton« álló többi hordár orra elől.” A tárca érdekessége és mondhatnánk, tipikus mivolta a zsidó hordár alapjában véve szimpatikus, ám testi ábrázolásában a mai olvasó számára szinte antiszemita ízű bemutatásának párosításában rejlik. „Mindenekelőtt gondolni kell két tenyéryi nagyságú fület, ami kommandóra mozog, s a fejbőrt szenvedélyesen gyűlölni látszik”, írta a fővárosi zsidó polgárság kedvelt lapjának névtelen cikkírója, „azután egy uborka görbeségű orrot, mely a homlok közepéből indul ugyan ki, de szerencse, hogy az ajkánál véget ér, különben, mint hajlása irányából következtető, bizonyára látogatást tenne a balfülcimpánál. Szénfekete göndör haja nőtt be a homlokába, a szája csak az egyik oldalon hosszabb, mint a másikon, s az egész vézna ember szakasztott mása annak a hórihorgas alaknak, a melyet a néphumor legelőször nevezett el: »toronymeszélőnek.«”¹⁸

Az 1870-es évek végétől erősödő, majd az 1882-ben kirobbanó tiszaezlári vérváddal egy ideig a politikai élet előterébe lépő antiszemitizmus ellen, illetve az 1890-es években a szekularizált zsidó közeprétegek önazonosságának táplálása érdekében létrejött, a korábbi törekvésekkel szemben a felekezeti élet immár stabil részesévé váló magyar nyelvű zsidó időszak kiadványok megjelenésével a hordárok e felekezeti orgánumok hasábjain is felfeltűntek, újabb részletekkel gazdagítva ismereteinket szerteágazó tevékenységi körükről. Miután az újpesti izraelita hitközség 1884-ben megvált a szerinte túlzó reformtörekvések által fűtött főrabijától, Sztérényi Alberttől, a főrabbi még ugyan-

abban az évben szervezkedni kezdett saját egyháza, a radikális reformmozgalmak jegyében életre hívott Budapesti Reform. Izr. Egyház létrehozása érdekében. A kor legolvasottabb (neológ) zsidó lapja, az 1882 őszén indult *Egyenlőség* az általa élesen elítélt szervezkedés minden apró mozzanatáról beszámolt, a mozgalom (átmeneti) sikerei láttán idővel egyre komolyabb hangnemben, kezdetekben még lenéző iróniával, így, mikor kiderült, hogy az új zsidó vallás tételeit bemutató programfüzet iránt a pesti zsidók oly csekély érdeklődést tanúsítottak, hogy Sztéryni és társai röpiratukat végül ingyen osztogatták, „az utcásarkokon ténfergő hordárok közreműködésével, kik húsz vasat kaptak, hogy a járókelők markába nyomják a Három Dob-utcái kávémérésben készült újpesti bibliát”.¹⁹

Pár évvel később az *Egyenlőség* egy szintén apró, bár a hetilap szerint nem kevésbé megbotránkozató esemény kapcsán tett említést a hordárokról. 1891 őszén a Dohány utcai zsinagógában már négy nappal ros háján előtt elkelt minden ülőhelyre szóló jegy. A probléma nem számított új keletűnek, a *Magyar Izraelita* című hetilap már 1861-ben mint „köztudomású dolog” számolt be arról, hogy nagyünnepkor az állandó pesti zsinagógák és imaházak nem tudták befogadni az istentiszteleten *ekkor* részt venni kívánók tömegét.²⁰ Megoldásként a budapesti hitközségek több tucat (az 1900-as években már száznál is több) ideiglenes pótimaház nyitására adtak engedélyt, ahova viszont sokan nem akartak elmenni, lévén hogy eredeti funkciójukat tekintve többségük kétes kávéházként, zengerájként működött. A fővárosi zsidók – legalább e nagyünnep idején mutakozó – hithűsége fényében különösen felháborítóan tűnhetett, hogy azon egyetemi hallgatók közül, akiknek a Pesti Izraelita Hitközség 300, a Dohány utcai templomba szóló ingyenes belépti jegyet osztott szét, közel ötvenen egy forintért azonnal el is adták jegyüket a sarki hordároknak, akik e jegyekkel a zsinagógával szemben található Szegedi Kávéház előtt üzérkedve igen jó vásárt csaptak.²¹

A hordár – itt kifejezetten a zsidó hordár – a 19. század végén a felekezeti kiadványok tárcáiban is megjelent, így az 1894-ben alapított Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1899-es évkönyvében, ahol *Három alak* című elbeszélésében Hermanné Politzer Berta a házaló és a fodrásznő mellett a zsidó hordár portréját is megrajzolta. A belső monológ formájában közölt írásban a hordár egy napját követhetjük végig: ha a nagyságos asszony összeveszik a szakácsnéjával, őt hívja, hogy szerezzen neki egy másikat; kiporolja a nagyságos asszony szőnyegét, illetve ezt ígéri neki, próbálván meggyőzni, hogy a

feladatot ne a viceházmesterre bízsa, hanem rá – „én legalább vagyok egy szegény, tisztességes zsidó ember”, majd a pénz egy részéért felbérel a munkára egy tótot a kocsmában; elviszi a fiatal jogász kabátját a zálogházba, kis kölcsönt is ad neki; elviszi egy úr frakkját vasaltatni; fiatalurak diszkrét természetű levélkéit kézbesíti kisasszonyoknak, óvakodva, nehogy a papa észrevegye. Két megbízás között a kávéházban alsózó urakat nézi, és főleg álmódzik: egy nap majd összeszed annyi pénzt, amivel vesz egy kis pinceboltot, szén- és fakereskedő lesz, nagy ember.²²

A zsidóktól maradéktalan asszimilációt elváró, ugyanakkor harciasan liberális és elkötelezetten filozemita Tóth Bélának, a *Pesti Hírlap* országszerte híres munkatársának egy 1903-ban, a napilap alapítója, Légrády Károly halálakor írt cikkéből az is kiderül: a fővárosiaknak gyakran megvolt a saját hordára, akivel olykor hosszú távú, a maga módján bizalmas kapcsolat alakult ki, egy olyan – hierarchiaileg persze megszabott – kapcsolat, ahol a hordár statisztikailag valószínű zsidó mivolta közömbös tényező volt. Hírlapírói pályafutása kezdetén, vagyis az 1880-as évek elején, emlékezett vissza Tóth Béla, a szobájában körmölt tárcáit „a becsületes Guttman hordárral” vitette be a rangos napilap szerkesztőségébe. „Ennek a honvédviselt vén zsidónak rengetegül imponált az én mesterségem; csúnya, apró betűkkel telefirkált papírosokat viz Légrády úrhoz a Nádor-utcába és nyomban remek szép újdonatú bankókat kap értök, ő tőlem viszont 5 fényes hatost. Ebből a piros sapkás postagalambból idővel valami múzsafélém nőtte ki magát. Reggelként minduntalan bekopogtatott diákszobácskámba, követelni a kéziratot, melyet vinni lehet és kell. S mikor nem volt, dörmögött. Félttem tőle, hát írtam. Minden vasárnapra. S így keveredtem az irodalmi háziuraság hírébe.”²³

Mire Ágai Adolf 1908-ban kiadta a fővárosról szóló emlékezéseit, nem sok maradt, amit a hordárokról kortársai korábban ne mondtak volna el. Új információval azért ő is szolgált, főleg a hordárok társadalmi eredetére vonatkozóan, de az amúgy élvezetes leírásában számunkra inkább a nagy többségükben hitsorsosai körébe tartozó hordárok iránti csekély empátiája tűnik fel: „A fél tanultság hordozza legsűrűbben a vörös sipkát. A fiú járt néhány osztályt, aztán otthagya az iskolát. Választottak a számára valami mesterséget: nem tetszett. Nyitott boltot: megbukott. Ment hordárnak – s megél. Valójában munkakerülés űzte az utca sarkára, ahol társaival órákig elácsorog, beszélget. [...] Telekődösi az utcásarkot, cigarettázva, politizálva, vagy a kávéház ablakán keresztül figyelve a kártyázókat,

mert mindig vonzotta a játék, akár dártni, akár piquet, alsós vagy egyéb. Annyira, hogy nagy érdeklődésében fejével egyszer nekiment az ablaknak, bezúzta s az egyik kártyázó félre nagy mérgesen rári-vallt: »Maga barom! Hát nem látja, hogy a partnere zöldre vette föl?« Tehát ellepnek minden sarkot. Jellemző, hogy nagyobb részt sémiták.²⁴

Az 1836-ban, 31 évvel a zsidók emancipációja előtt született Ágainál a polgári illendőségre fittyet hányó zsidó hordárok iránti ellenszenv a többségi társadalom, ha nem is asszimilációs, de legalábbis civilizatórikus elvárásaival szembeni tudatos-öntudatlan megfelelési kényszerből fakadhatott. Az egy emberöltővel fiatalabb pesti zsidó írónemzedéket a zsidó hordárok viselkedésbeli hiányosságai már nem érdekelték, ők a ponyvairodalomban szórakoztatásra, hírlapi krónikáikban hangulatos realizmusra törekedtek. Az előbbire példa a Molnár Ferenc, Szomaházy István, Nagy Endre és Zöldi Márton szerzőnégyes által elkövetett, a Vidám Könyvtár által *Bobémia* címmel kiadott könyvecske, amelynek egyik jelenetében két „hosszú hajú, bolyhos” fiatalember beszélget egy szerkesztőség éjjeli csendjében. Az egyik elmeséli, hogy tegnap még a Váci körúton lakott, másnap már a Dohány utca 81-ben veri fel tanyáját, a hajnali hurcolkodásra az Arany János utca sarkán állomásázó és az efféle kis költözködést leggyorsabban lebonyolító „orient-express” gondoskodik majd, „magyarul: a zsidó hordár”.²⁵ Az utóbbira Molnár Ferencnek egy eredetileg a *Pesti Napló*-ban közölt tárcáját hoznánk illusztrációként. A tárca egy egyszerű, de jól menő, „elég finom urak” látogatta kávéházról szólt, amelyet tönkretesz a vele szemben megnyílt modern, fényes kávéház. A tárca elején ismerkedünk meg Móric bácsival, a régi kávéház törzsvendégeinek szolgálatában álló hordárral: „A sarkon pedig állott egy hordár, régi, ismert figura, egy szegény öreg zsidó, a ki egész éjjel ébren volt, mert minden reggel hat órakor bement a kávéházba és ott két megrögzött kártyástól kapott két-két forintot, hogy vigye haza a feleségüknek koszt pénz gyanánt aznapra. A két kártyás egész éjjel verte a blattot és rendszerint

Pesti hordár (Vasárnapi Újság, 1865. 14. sz.)

reggelre megkereste a vircsaft-pénzt. A hordár már nem is beszélt sokat velük, egyszerűen elvett az asztalról négy pengőt és elment vele. Éveken át. Ez mindig hat órakor, fél hét körül történt.”²⁶

A ZSIDÓ HORDÁR MINT PESTI KISEMBER

A hordár mindenütt ott volt, egész nap a városban kacsázott, vagy „állomáshelyén” álldogált, újságot olvasott, kollégáival trécselt, a kávéházak vitrinjein keresztül kibicelt, de milyen ember volt? Ha mindennapi tevékenykedéseitől, a fővárosiaknak nyújtott szolgálataitól elfordulva magára a hordárra összpontosítunk, a századforduló irodalmi válasza egyértelmű: a zsidó hordár a nyomorúságos sorsának tragédiájában univerzálissá magasztalódó kisember figurájaként jelent meg.

Benedek Elek 1899-ben publikált, elbeszéléseket, elmélkedéseket vegyítő kötetében Gutman, „a

vörös szakállú zsidó hordár” történetét igaz történetként mutatja be. A hordárt, „mint rendesen a szegény ördögöket”, Isten sok gyermekkel áldotta meg, és hat gyermekét Gutman áldásnak is tekintette, „ha több száját kell bedugnom, több is a kereszt”, magyarázgatta jókedvűen a szerzőnek, míg a lakásán várta, hogy Benedek megcímkézze leveleit. Majd egy nap eltűnt. Egy idő után a szerző hordártársaitól tudta meg: meghalt a felesége. A hordárt összetört, kétségbeesett emberként látta viszont. Mit tegyen a gyermekeivel, ki vigyázzon rájuk, ki adjon nekik enni, míg ők dolgoznak? Benedek megpróbált neki segíteni, tucatnyi ajánló levelet írt „árvaházak élén álló választmányi hölgyeknek”. Ha két gyermekét felveszik, már az is valami, annyival könnyebb lesz Gutman dolga. A hordár elvitte a leveleket, de „még összeesettebben” jött vissza: egy gyermekét sem vették fel, „tiltják az alapszabályok”, mondták sajnálkozva a nagyságos asszonyok, merthogy gyermekei csak „félárvák”. Másnap Benedeknek egy ismeretlen hordár hozott levelet, Gutman írta, tele zavaros, félbemaradt mondatokkal. „De egy mondat a sok közül szívembe nyilallott, ez világos volt, szörnyen világos: mondja meg a nagyságos asszonyoknak, hogy gyermekeim már egész árvák, fölvehetik az árvaházba őket, engem pedig ne kerestessen, jó helyen vagyok én a Dunában...”²⁷

Molnár Ferenc egyik legjobb novellája, a *Széntolvajok* kilenc évvel később, 1908-ban jelent meg az író *Muzsika* című kötetében. Az elbeszélésnek nincs főszereplője, csak szereplői: „Eislitzer úr”, a vörös arcú „kis zsidó hordár”, aki a szereplők között még a legkevésbé nyomorult, ő „minden nap egyszer húst is evett”; színter zsidó segédje, Józef, aki „híg kávéval felduzzasztott kenyéren élt, meg liszttel kevert melegvízen”; egy kikötős, két rendőr és a széntolvajok. A történet Buda külvárosában játszódik, egy elhagyatott úton, egy-két óra leforgása alatt. Három munkás színter szállít kocsin egy szállóba. Útközben a nagyobb darabokat az út menti bokrok alá hajigálják, hogy visszajövet felszedjék. Pechjükre a ledobott széndarabokat észreveszi a hordár és segédje, a hordár egy öreg özvegyasszony üres tolószekét tolja hazafelé a szállóból, segédje targoncán cipeli az özvegy holmiját. Felszedegetik a szép, csillogó, olykor több kilós darabokat, egymás előtt is palástolják, de egyre izgatottabbak, a segéd szívesen fűtene be vele, mindjárt itt a fűtésszezon, ugyanezt tenné a kikötős, aki valamivel arrébb szintén megtalálja a széndarabokat, a hordár legszívesebben eladná a színtert. De nekik sincs szerencséjük: útközben találkoznak két rendőrrel, és a hordár, mert habozik lopni, és mert fél a rendőroktól,

jelenti nekik az esetet, a rendőrök pedig, bár maguk is szegények, szintén nem lopják el a színtert, mert megszokták, hogy becsületesek. Nem sokkal később a rendőrök a hotelből visszajövő szén szállítókat is elkapják, így „vitték egymást a börtönbe a szegény emberek, a Kleinberger-czég néhány darab színter miatt, [...] vitték egymást, mert együtt voltak, s együtt voltak, mert összetartotta őket mind az a sok gaz hazugság, a mit a gazdag emberek annyi évezred óta a fejükbe vertek”.²⁸

Földi Mihálynak még gimnazista korában írt, a *Nyugat*-ban 1912-ben, majd kötetben egy évvel később megjelent elbeszélése még szívszorítóbb.²⁹ A „szennyos ősz” szakállú, Peterzilka Józef története dióhéjban elfér: egy szegény öreg zsidó hordáré, „akivel csak annyi történik”, emlékezett vissza a benne mély nyomott hagyott elbeszélésre Kosztolányi Dezső Földi Mihály *Szabara* című regényéről írt recenziójában, „hogyan meghal a felesége, aztán egy kicsit még teng-leng az életben s egy este a korcsmában szíven szúrja magát.”³⁰

A HORDÁR MINT ZSIDÓ

Felekezeti hovatartozásukon túl Gutman, Eislitzer úr, avagy Peterzilka Józef „zsidósága” miben nyilvánult meg, mennyiben voltak „zsidók”? Benedek Elek és Molnár Ferenc erről nem szóltak, Peterzilka bácsiról Földi Mihály elejtett pár megjegyzést: „öregsége óta vallásos lett”, így idegesen kapkodott, ha Pepi nevű felesége Istent káromolta; amikor felesége halála után kiment hozzá a temetőbe, „imádkozott a kivitt zsidó könyvből”, majd „keresett egy követ s rátette a sír lapjára”; otthon két méceszt gyújtott felesége és egyetlen gyermekük, a már korábban meghalt fiuk emlékére, és a szekrényre borulva imádkozott. Már amennyire tudott: „A héber szöveget nem értette, olvasni sem tudta jól. Élete háromnegyed részében felé sem nézett az ilyen könyveknek s a gyermekkorban nagy szorgalommal belévert tudásból már csak csekélyke maradt. Ha egy »nehéz« szóhoz ér, átugorja, néha egész soron csak a szemével fut keresztül, majd megembereli magát s nagy buzgalommal betűzi az ócska sorokat.”³¹

Elmerenghetnénk azon, vajon a literátus polgárcsaládban született gimnazista Földi Mihály elképzelései egy pesti zsidó hordár vallásosságáról mennyiben felelhetnek meg a „valóságnak”, de ehelyett ennél inkább szolidabb támpontok felé fordulnánk. A legtöbbet a Budapesti Ortodox Hitközség keretében a betegek gyámolítása céljából 1871-ben alakult Bikur Cholim egyesület 70. évfordulója alkalmá-

Hordárok

ból kiadott emlékkönyvből tudhatunk meg, pontosabban a könyv egy rövid, az egylet templomának a hordárokhoz kötődő előtörténetét felvázoló fejezetéből. A Bikur Cholim alapítása előtt egy évvel létrejött Első budapesti közszolga önszegélyző-egylet³² nagyrészt zsidó vallású tagjai munka után összejártak, hogy megbeszéljék ügyes-bajos dolgait. Egy ilyen alkalommal született a gondolat, hogy összetartozásuknak egy zsinagóga létesítésével vallási téren is kifejezést kéne adniuk. A következő évek folyamán a hordárok 40 évi amortizációs törlesztésre több lépésben megvették a VI. kerület Dessewffy utca 23. szám alatti, korábban egy fuvaros által istállóként használt ingatlant. A birtokukba jutott épületet átalakították, templomot és tanházat rendeztek be, az építkezéshez maguk hordták a téglát. „Napi munkájuk elvégzése után”, írta Stern Ödön, a Bikur Cholim egyesület templombizottságának elnöke, „itt gyülekeztek most már a hordárok és a maguk módján, szerény keretek közt, csekély szellemi felkészültséggel ugyan, de igaz, jámbor szívvel és lélekkel imádkoztak és tanultak templomukban.” Ez így ment évtizedeken keresztül, és amíg maguk között maradtak, „minden úgy volt jól, ahogy csinálták”. Az 1900-as évek elején azonban már sok más foglalkozású, a környéken lakó zsidó is a hordárok templomába ment imádkozni, és a zsidó vallásban jártasabb férfiak figyelmeztették a hordárokat, hogy az istentiszteleten egyet s más nem az előírt szertartás szerint végeznek. A hordárok maguk is „belátták”, írta Stern Ödön, hogy „nem alkalmasak a templom szellemi életének vezetésére”, így 1910 körül, amikor a templomlátogatók nagy része már „tanultabb” emberekből tevődött össze, a hordárok új vezetőségre bízta az ima-

házat. Az új vezetőség és a hordárok közötti békés együttműködés azonban csak pár évig tartott, nézeteltérések támadtak „a fejlődéssel arányban”, amivel Stern Ödön feltehetően arra utalt, hogy a hordárok szerint az istentisztelet túlon túl eltávolodott a szertartás hagyományos formáitól, így 1918-ban a közszolga egylet „az ősi jogokra való hivatkozással” visszakövetelte a templom vezetését. A helyreállt régi rend azonban nem tartott soká. A közszolga egylet mindinkább zsugorodott, felmerült, hogy eladja az ingatlant. A templom szertartását a hordároktól már korábban átvett Bikur Cholim egylet 1926-ban 500 millió koronáért 25 évi kamatmentes törlesztésre megvásárolta a Dessewffy u. 23. szám alatti ingatlant. Ezzel véget ért a „hordár-templom” története, amely ezután a Bikur Cholim zsinagógájaként működött tovább.³³

Stern Ödön leírásában a hordárok, vagy legalábbis a Budapesti Közszolga Önszegélyző Egylet zsidó hordárai tehát kifejezetten vallásos, a maguk egyszerű, ha akarjuk „tanulatlan” módján ortodox zsidóként jelentek meg. Mennyire tekinthető ez a fővárosi zsidó hordárok általános jellemvonásának? *A Nemzet* című, névleg Jókai Mór, ténylegesen Láng Lajos által irányított kormánypárti napilap 1885 szeptemberében félig sopánkodva, félig empátiikus érdeklődéssel észrevételezte, hogy a zsidó újév miatt a főváros lakosai pár napig nem tudnak hordárhoz jutni, mivel a hordár „nem is hordár – ha nem zsidó. Utczáink és tereink e jól ismert és népszerű alakja, mint ilyen, letűnik egyszer a nagyvárosi életnek tarka képes lapjáról – mivel hogy ő is embernek érzi magát.”³⁴ Huszonkét évvel később egy antiszemita statisztikai munka szerzője, ifj. Weszprémy Kálmán hasonló észrevétellel szolgált: a nagyünnepek idején „kihalt” főváros legforgalmasabb utcáin nemcsak minden üzlet zárva, „még hordárt se látni, az is mind az ideiglenes imaházakban ül”.³⁵ E két beszámoló azonban még nem jelent sokat, hiszen nagyünnepekkor szinte minden budapesti zsidó elment a templomba, még azok is, akik az év többi napján feléje sem néztek.³⁶

A hordárok vallásos jámborságára, sőt az ortodoxnál is ortodoxabb vallási érzületére utal viszont a neológ *Egyenlőség* által ironikusan bemutatott, végül sikertelen erőfeszítésük, hogy az 1890-es évek elején saját hitközséget alapítsanak a fővárosban. A történet 1888 táján kezdődött, amikor pár, a Budapesti Ortodox Hitközséghez tartozó hordár Szofér Simon egri ortodox főrabbi védnöksége alatt egy *Somer Sabbat* (Szombatörző) egyesületet alapít-

tott. Az *Egyenlőség* értesülései szerint az egri főrabbi azért szövetkezett a hordárokkal, mert a fővárosi ortodox hitközséget nem találta elég ortodoxnak. Lehetséges, hogy a hordárok hasonlóképpen vélekedtek, és ez vitte szombattartó egyesületük előljáróságát arra az elhatározásra, hogy az ortodox anyahitközségből kiválva kísérletet tesznek egy saját hitközség létesítésére. Mivel egyazon városban két ortodox hitközség nem működhetett, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz beadott kérvényükben a hordárok az ortodox berkekben pár esetben már bevált módszerhez folyamodva „szefárd autonóm orthodox izraelita hitközség” alapítására kértek engedélyt.³⁷ Szezárdnak ugyan nem voltak szezárdok (az *Egyenlőség* minden bizonyítás nélküli állítása szerint „a tagok nagyobb része galíciai polgártárs” volt), de a máramaroszi vagy a sátoraljaújhelyi „szefárd” hitközség sem dicsekedhetett spanyol felmenőkkel, a szezárd név felvétele arra szolgált, írta az ügyet rosszmájú kajánsággal bemutató, ám e megállapításában pontos *Egyenlőség*, hogy a hatóságokkal elhitethessék, miszerint „ők más zsidók, mint azok, a kiktől elszakadni akarnak”.³⁸ A minisztérium, mint ezt ilyenkor tenni szokta, a kérvényt véleményezés végett kiadta a Budapesti Ortodox Hitközségnek, a neológ Pesti Izraelita Hitközségnek, valamint az ortodox, illetve neológ hitközségek és a minisztérium közötti kapcsolatfenntartás végett alakult Ortodox Izraelita Közvetítő Bizottságnak, neológ részről a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának. Mivel a „szefárd” hitközség létrejött egyike tábornak sem állt érdekében, a hordárok hitközség-alapítási kérvényét a VKM elutasította.³⁹

Valószínű tehát, hogy a budapesti zsidó hordárok az egyre szekularizáltabb fővárosi zsidóságon belül a vallásukhoz, méghozzá annak hagyományos formáihoz továbbra is hűen kötődő kisebbséghez sorolandók. Persze nem mind. 1903 június 9-én Ripp Júlia 27 éves kasszirő megjelent a Pesti Izraelita Hitközség rabbisági hivatalában, hogy bejelentse kitérését a zsidó hitből és áttérési szándékát a római katolikus vallásra, mely áttérést a *vallás szabad gyakorlásáról* szóló 1895: XLIII. törvénycikk 22. paragrafusánál fogva az izraelita felekezet tagjaira is kiterjesztett 1868: LIII. törvénycikk 1–8. paragrafusai alapján csak saját felekezetéből való előzetes kijelentkezése után valósíthatott meg. A törvény előírásának megfelelően a fiatal hajadon két tanú kíséretében jelent meg – mindkettő hordár volt és nevük alapján (Kővári Dávid és Váradai Manó) feltehetően mindketten zsidók. 1907. április 15-én bejelentett kitérésekor a 21 éves Litchenwaldner Györgyné született Kraut Máriának egyik tanúja-

ként kocsigyártósegéd férje szolgált, a másik tanú szintén hordár volt, nevéből ítélve (Brust Ede) valószínűleg úgyszintén zsidó.⁴⁰ A kikeresztelkedő férfiakat és nőket tanúként kísérő, e szolgálatukért a leendő konvertiták által külön megegyezés szerint jutalmazott hordárok nyilvánvalóan nem viseltettek különösebb odaadással vallásuk, vagy akárhogyan értelmezett zsidóságuk iránt. Az is igaz viszont: noha a kitérők mesze nem csak a nagypolgárok, értelmiségiek, szabadfoglalkozásúak vagy egyetemi hallgatók köreiből verbuválódtak, hiszen voltak közöttük lakatosok, cipészek, szobafestők, hentessegédek, napszámosok, varrónők, szakácsnők vagy cselédek is, a pesti neológ hitközségnél 1897-ben, 1903-ban és 1907-ben kitérését bejelentő 371 férfi között egyetlen egy hordárt sem találunk.⁴¹

A hordárok között viszont akadt olyan, akit kortársai a zsidó vallás elmélyült bűváráként tartottak számon, így az a „budapesti híresség”, írta Sajó Aladár 1897-ben *A Jövő* című rövid életű zsidó hetilapban, „aki a Ferencz József téren üldögél kis matrózszekeken, várva a kuncaftokat és amikor dolga nincsen, zsidó dalokat énekel, imádságokat mormog és héber betűket rajzol. Azt mondják, hogy ez a biblia-hordár szép héber betűkkel már tízszer leírta az egész ó-testamentumot, ami azt bizonyítja, hogy nem sok kuncaftja lehet a szegénynek. Ha elküldik valahová, a kis matrózszekeit mindig magával viszi.”⁴² A budapesti zsidó hordárok tipikus képviselőjének úgyszintén nem tekinthető, de zsidó identitásukat tekintve a kitérők mellett tanúskodókhoz képest minden bizonnyal reprezentatívabb férfit tizenhárom évvel később Tábori Kornél már „öreg, lassú járású bácsi”-ként írta le: „Összehajtott szekeken ülve, nagy pápaszemmel az orrán, naphosszat gyűrött könyvben olvas és jegyezget. Ha valaki megbízással jön hozzá, összezsapja a könyvet meg a tábori széket és megy a dolgát végezni. Azt mondják, hogy a talmudot kommentálja és a hordárok közt nagy tudós hírében van.”⁴³

A HORDÁR ÉS A „ZSIDÓKÉRDÉS”

Bármily meghökkentőnek tűnhet a társítás, a „zsidókérdés” körüli vitákban a hordároknak is jutott némi – részükre bizonyára kéretlen – szerep. 1862 végén Trefort Ágoston egy, az Akadémián tartott előadásában úgy vélte, hogy a zsidókat jó tulajdonságaik mellett „gyöngye becsületérzés, felületesség, hiúság, idegenkedés nehéz physical munkától, tisztaság hiánya” jellemezte.⁴⁴ Trefort értekezése, írta Mezei Mór a *Magyar Izraelitában*, „zsidó körökben kellemetlen benyomást tett, sőt tagadhatatlanul

nem csekély izgatottságot szült”,⁴⁵ Spiegler Gyula nem sokkal később válaszként kiadott röpirata szerint a zsidók között „nagy elcsüggedést s megkeseredést” keltett. Apologetikus művében a Budapesten magán-nevelőintézetet vezető, képzésére nézve rabbi Spiegler Gyula megjegyezte: „Néhányan vetik szemökre a zsidóknak, hogy idegenkednek a munkától; csekély véleményem szerint a zsidó mesterlegények s hordárok minden utca szegletnél ezen vádat legjobban czáfolhatják meg.”⁴⁶ A vádat, miszerint „a zsidó nem szeret dolgozni, a nehéz, kemény munkát kerüli”, Kohn Sámuel pesti főrabbi tizenhét évvel később – többet közt – szintén a „zsidó hordár” emlegetésével vélte cáfolhatónak.⁴⁷ Mondanunk sem kell, az antiszemitákat a hordárok példája sem győzte meg. Az antiszemita vád cáfolatát a verejtékes munkától sem visszariadó hordár imázsának antiszemita tagadása követte. A parlament 1898. március 16-i ülésén az újkonzervatív és antiliberalis Néppárt ez időben leggyakrabban és legszenvedélyesebben zsidózó képviselője, Mócsy Antal egy, a zsidók összes elképzelhető „bűnét” felsoroló beszédében mellékvágásként kijelentette: „Tény az, hogy Budapesten sok izraelita hordár van és én magam is igénybe vettem néhányszor segédkezésüket a hurczolkodásnál, de azt is tapasztaltam, hogy azok olyan okosak és ügyesek voltak, hogy rendszerint fölfogadtak néhány keresztény tótot a nehezebb munkára olcsóbb pénzért s a taligát bizony ezek húzták, maguk pedig a nyereséggel szépen odább álltak.” Kijelentését a képviselőházban „általános derűltség” fogadta.⁴⁸ Petrássevich Géza *Magyarország és a zsidóság* címmel egy évvel később kiadott, korának radikális antiszemitizmusát legátfogóbb érvelérendszerbe helyező könyvében már a cáfolattal sem fáradozott. A bankár, a gyáros, az orvos, az ügyvéd, a kereskedő mellett a hordárt is azon foglalkozások közé sorolta, amelyeket a nehéz fizikai munkát kerülő zsidó szívesen űz, mivel itt „a testi munka kevés, az esélyek nagyok”.⁴⁹

A HORDÁROK HANGJA

Mindeddig csak a hordárokról mások által alkotott képről esett szó. Rendelkezünk azonban egy fenntebb már futólag említett forrással, amelyben maguk a hordárok szólaltak meg. Amikor 1908 tavaszán Fekete Lajos saját vállalkozásként útjára indította a *Közszolgák Szaklapja* című havilapot, azt remélte, hogy lapját a Közszolga Ipartársulat mihamarabb saját hivatalos orgánusaként fogja megjelentetni – és ekképpen fedezni kiadásának költségeit. Ez nem következett be, így a lap hat

szám után megszűnt. A hatodik szám fejléce szerint ekkor már két „főmunkatárs”, Kohlmann M. és Freund L. segítségével szerkesztett, a Közszolga Ipartestület szolgájánál 10 fillérért kapható havilapból összesen két szám maradt fenn, az első és az utolsó. A havilapot az a meggyőződés szülte, hogy a hordárok egyre nehezebb gazdasági helyzetén azzal segíthetnek a leghatékonyabban, ha válságos sorsukat nyílt színen is megtárgyalják és a közvélemény elé tárják. A hordárok lapjáról, reménykedett Fekete Lajos, a fővárosi lapok is tudomást szereznek majd és „társadalmi és gazdasági bajainkat hatalmasabb szavukkal oltalmukba veszik és dűlőre juttatják”.⁵⁰

Témánk szempontjából a beköszöntő cikk legérdekesebb része a hatékony küzdelemhez szükséges, ám nyilvánvalóan hiányos belső egység kérdésének az említése. A gondot ugyanis, és erre egyetlen más forrás sem vet fényt, a hordárok közötti zsidó-nem zsidó antagonizmus váltotta ki! „Tudjuk”, írta a szerkesztő, „vannak sorainkban, a kik a miatt aggodnának, hogy a felekezeti villongás, hogy a felekezeti civódás fog e lap útján kiélesedni.” A szerkesztő ennek természetesen az ellenkezőjét kívánta elérni: „Ezen lap arra van hivatva, hogy az összetartást megteremtse, az egyetértést megszilárdítsa. Nem űz e lap politikát, nem feszeget felekezeti kérdéseket, nem keresi azt, ami elválaszt bennünket egymástól, hanem inkább rámutat mindig arra, ami egyesít bennünket, ami arra utal, hogy a szaktárs a szaktársat testvérnek tekintse minden melléktekintet nélkül.” Hogy mi jelentette a (nagyobb) problémát, a keresztény hordároknak a többséget alkotó zsidó társaik iránti ellenszenv, avagy ez utóbbiak keresztény kollégáik iránti antipátiája, erről a cikkíró sajnálatos módon, de nem meglepően, mélyen hallgatott, ehelyett megelégedett annak a hangsúlyozásával, hogy e „melléktekintetek” a hordárok közös és azonos érdekeiért folytatandó küzdelmet csak hátráltathatták: „Mikor sokszor méltánytalanság éri a közszolgát, sohasem kérdi sem a megbízó fél, sem a hatóság, hogy milyen templomba járunk, mikor van ünnepünk. Hogyan lehetnének tehát mi magunk oly rövidlátók, hogy egymás között az anyakönyv, a keresztlevél szerint tennénk különbséget?”⁵¹

A fennmaradt két számban a beköszöntő cikk, illetve az utolsó szám – érdektelen – vezércikkét követően a lap beszámolt a Közszolga Ipartársulat és a Közszolga Önszegélyező-egylet választmányi ülésein megtárgyalt apró-cseprő problémákról, majd a hordárokat érintő rövidhíreket közölte. Ezekből az egy zsidó vonatkozásút emelnénk ki. A főkapitányságnak benyújtott előterjesztésében a Keleti pályá-

udvar rendőrségi kirendeltsége a közrend fenntartásának érdekében ellentétesnek találta, hogy az őszi zsidó főünnepekkor az állomásukat elhagyó izraelita közszolgák keresztény kollegákkal helyettesítették magukat. A főkapitányság is hátrányosnak ítélte, hogy 2–3 napra új emberek töltsék be az üresen álló helyeket, így rendeletileg felhívta az ipartársulat elnökségét: amennyiben egy közszolga helye megüresedik a pályaudvaron, mindaddig csak keresztény folyamodót terjesszen elő, míg a pályaudvar előtt az izraelita és a keresztény közszolgák nem lesznek egyenlő számban, mely esetben a főkapitányság azt remélte, az adott napokon sem lesz majd szükség helyettesítésre.⁵²

A szaklap utolsó két oldalán pár reklám is szerepelt. A Thökölly út és a Hernád utca sarkán álló kávéházát Wohlmuth Fülöp „A közszolgák otthona!” felkiáltással hirdette, Lázár József szerint „a közszolgák találkozó helye” címével csakis saját, a Dob és a Holló utca sarkán található kávéháza büszkélkedhetett. Tavasz Ödön sapkásmeister az „előírásos kivitelben, jó és tartós anyagból” készült hordársapkáit kínálta, Kauffmann József olcsó gyomorkeserűjét, Paulovits János kötszerész „a világ legjobb” rugany nélküli sérvkötőit, Löwy József a már 10 koronától kapható sírköveit...⁵³

A LASSÚ VÉG

A hordárok közötti „felekezeti villongásoktól” függetlenül szakmájuk lassú agóniájában minden hordár egyaránt osztozkodott. A *Közszolgák Szaklapja* hiába vetett fel pár, reménye szerint hasznos újítást, a hordárság felett eljárat az idő. A legnagyobb és ellenállhatatlanul terjedő vetélytársat a telefon jelentette. A fővárosban 1881 óta működő telefonhálózat fejlődésének robbanása az 1900-as évekre tehető: az előfizetőknek 1895-ben még szerény, 3476 fős száma 1913-ra majdnem nyolcszorosára, 27123-ra nőtt.⁵⁴ A hordároknak a csomagokat immár házhoz szállító posta is jelentős kárt okozott. „Az utcákon álldogáló és megbízásra váró hordárok”, írta a *Pesti Hírlap* 1900-ban, „ma úgyszólván a garszon urak után élnek, akiknek leveleit ide-oda, értéktárgyaikat pedig a zálogházba viszik.”⁵⁵ A csökkenő bevételre egy megoldás kínálkozott: a hordárok létszámának a csökkentése. Helyet adva a Közszolga Ipartársulat kérvényének, Budapest törvényhatósági bizottsága 1907. máj. 24-i közgyűlésén a közszolgai paragrafusát úgy módosította, hogy a közszolgák maximális létszámát a székesfőváros területén a korábbi 1100 helyett 800-ban állapította meg.⁵⁶

E döntésével a törvényhatósági bizottság azonban aligha segítette a budapesti hordárokon, hiszen összlétszámuk valójában soha el sem érte az 1100 főt: 1890-ben, mint már említettük 752-en voltak, létszámuk 1900-ban érte el csúcspontját, de ekkor is csak 853 hordár dolgozott Budapesten, 1910-re számuk 767-re esett vissza.⁵⁷ A gondok nem is szűntek meg, ráadásul a telefon mellé egy új vetélytárs sorakozott fel, a Messenger Boy névre hallgató biciklis futárszolgálat. „És erre a veszedelmes konkurenciára gondolva sóhajtott fel a maga saját külön zsargonjában egy jó öreg hordár: – Messenger boy? ... De még mekkora boj...”, írta 1910-ben kiadott riportkönyvében Tábori Kornél, aki különben magabiztosan állította: a hordár „jóformán kivétel nélkül zsidó”. Tábori szerint a hordárok immár egyetlen, valamennyire még jövedelmező üzletága a pénzsűkében levő „fiatal urak” holmijának zaciba vitele maradt.⁵⁸

Az első világháború még be sem fejeződött, amikor Krúdy Gyula a hordároknak már az elmúlt idők anakronikus képviselőit látta, egy olyan kor „megbízható, ügybuzgó, lelkiismeretes”, az úriembereket szerelmi ügyeikben harminc-negyven éven át szolgáló munkásait, amikor a Császár fürdőben „parádív szagú gavallérok üldögéltek”, a kereskedősegédek nem hordtak mind monoklit, húsz krajcárért vasalták a pepitanadrágot, és egyáltalán: „nem volt semmi baj a világon”, így jól jött a férfiaknak „egy adag szerelmi boldog-boldogtalanság”, hogy álomba szenderüléskor legyen ki után sóhajtozni.⁵⁹

A hordárok száma a fővárosban 1920-ra 396 főre apadt.⁶⁰ Az új idők jeleként és annak bizonyítékeként, hogy a hordárok közötti „felekezeti villongások” nem csitultak, 1924-ben létrejött a Budapesti Keresztény Közszolga Ipartársulat.⁶¹ A modern kor vívmányaival és szokásaival azonban ők sem vehettek fel a versenyt, 1930-ban már csak 209 hordár maradt Budapesten.⁶² Almásy Pál 1932-ben megjelent, a pesti emberekről kis szórakoztató portrékat közlő könyvében még megszólaltatott egy öreg hordárt: a konflislovakkal együtt ment ki a divatból, panaszkodott a hordár, észre sem vennék, ha egy nap nem állna többé ki a sarokra, itt a telefon, a csomagokat nála gyorsabban kiszállító motorosok, az emberek már szerelmes leveleiket sem bízzák rá, „most már közvetlenül intézik el a szerelmet”.⁶³ 1938-ban Goda Gábor szintén beszámolt egy öreg, a Kálvin téren álldogáló hordárról, aki a világ haladásáról nem volt hajlandó tudomást venni, ha dátumot kellett írnia, mindig csak annyit írt: 1901. „Egyébként nagyon kedves ember”, írta Goda Gábor, „és ami a legmeglepőbb, pontosan tudja,

hogy most 1938-at írunk és azt is tudja, hogy Hitler és hogy Mussolini és mindent tud az égvilágon, csak éppen nem akarja tudni.”⁶⁴ 1941-ben, amikor a Bikur Cholim egyesület emlékkönyvében Stern Ödön beszámolt az egylet templomának történetéről, a hordárok kapcsán mellékesen megjegyezte: „ma már úgyszólván eltűntek a főváros utcáiról”.⁶⁵ Páran még maradtak, köztük pár zsidó hordár is, így Feldbauer Manó, akinek munkaszolgálatosként 1942. november 6-án történt elhalálozásáról a felesége, született Berger Léni csak bő egy évvel később szerzett tudomást.⁶⁶

JEGYZETEK

¹ Fővárosi képek. IV. A pesti hordár. *Vasárnapi Újság*, 12. évf. 1865, 14. sz. 161.

² Kőrösi József: *Budapest fővárosa az 1881-dik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei*. Harmadik füzet. Bp., Ráth Mór bizománya, 1883, 142, 149.; Vörös Károly: A budapesti zsidóság két forradalom között, 1849–1918. *Kortárs*, 30. évf. 1986, 12. sz. 108.

³ Fővárosi képek. IV. A pesti hordár, i. m. 161.

⁴ *A magyar pest-budai hordár-intézet alapszabályai*. Pest, Nyomatott Wodjaner F.-nél, 1862. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Plakát- és Kisnyomatványtár (a továbbiakban: PK), Kny. B 4.165.

⁵ A törvények forrásaként a <http://www.1000ev.hu> honlapot használtuk.

⁶ *Az első budapesti közszolga önszegélyző-egylet intézeti rendszabályai. Az 1876. évi jan. 18-án tartott rendes közgyűlés határozata*. Bp., Nyom. Burian Mór, 1876. OSZK PK. Kny. B 413.

⁷ *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*. Első évfolyam, 1880–1881. Bp., Franklin-Társulat, é. n. 378.

⁸ Vörös Károly: Pesti emberek 100 évvel ezelőtt. In: *Uő: Hétköznapok a polgári Magyarországon*. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1997, 208.

⁹ *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*. Ötödik évfolyam, 1888. Bp., Franklin-Társulat, é. n. 151.; *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*. Hatodik évfolyam, 1890. Bp., Franklin-Társulat, é. n. 375.

¹⁰ *Az „Első budapesti közszolga önszegélyző-egylet” alapszabályai*. Bp., Druck von Moritz Burian, é. n. [1883]. OSZK PK. Kny. C 5.281.

¹¹ Egykor és ma. *Közszolgák Lapja*, 1. évf. 1908, 6. sz. 6.

¹² *Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1905-ban tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei*. Bp., Budapest Székesfőváros Kiadása, 1903, 22.

¹³ Uo. 22–29. A 18 oldalas szabályrendelet külön füzetben is megjelent: *Szabályrendelet a közszolga (hordár) iparnak (1884. év XVII. t.-cz. 10. §-ának f) pontja) a székesfőváros területén való gyakorlása tárgyában*. Bp., Budapest Székesfőváros Kiadása, 1903.

¹⁴ *A Budapest Székesfővárosi Közszolga Ipartársulat alapszabá-*

lyai. Bp., Gelléri és Székely Könyvnyomdája, 1904 [helyesen: 1905]. OSZK PK. Kny. B 1.836.

¹⁵ *Szabályrendelet a közszolga (hordár) iparnak (1884. év XVII. t.-cz. 10. §-ának f) pontja) a székesfőváros területén való gyakorlása tárgyában*, i. m. 6–7.

¹⁶ Fővárosi képek. IV. A pesti hordár, i. m. 161.

¹⁷ Pesti életképek. II. A hordárok. *Hazánk a Külföld*, 3. évf. 1867, 50. sz. 788–790.

¹⁸ Budapesti alakok. I. „Lipi úr.” *Pesti Hírlap*, 1880. jan. 27. 4.

¹⁹ A vallásreformálási humbug. *Egyenlőség*, 1884. aug. 17. 5. Sztérynyi Albertről lásd még Konrad Miklós: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014, 367–370.

²⁰ Pesti izr. hitközség közgyűlése 1863. évi január 6-án. *Magyar Izraelita*, 1863. jan. 9. 10.

²¹ Sz. M. [Szabolcsi Miksa]: „Elkelt minden jegy”. *Egyenlőség*, 1891. okt. 2. 3.

²² Hermanné Politzer Berta: Három alak. In: Bacher Vilmos – Bánóczy József szerk.: *Évkönyv. 1899*. Bp., Izr. Magyar Irodalmi Társulat, 1899, 90–94.

²³ Idézi: Légrády Károly, a *Pesti Hírlap* megalapítója. In: *Az 50 éves Pesti Hírlap jubileumi albuma 1878–1928*. Bp., Légrády Testvérek, é. n. [1928], 9. Tóth Béláról lásd Konrad Miklós: *Zsidóságon innen és túl*, i. m. 78–80.

²⁴ Porzó (Ágai Adolf): *Utazás Pestről Budapestre, 1845–1907. Rajzok és emlékek a magyar főváros utolsó 65 esztendejéből*. Bp., Pallas, 1908, 359–360.

²⁵ Molnár Ferenc – Szomaházi [sic!] István – Nagy Endre – Zöldi Márton: *Bobémia. 60 kis krónika. Festők, szobrászok, szítnészek és írók víg esetei*. Bp., Vidám Könyvtár, é. n. [1910], 63–64. A könyvecske megjelenésekor (még) mind a négy szerző a zsidó felekezethez tartozott (Nagy Endre 1913-ban református hite tért). A négy szerző közül Zöldi Márton koránál fogva kilógott a sorból, az 1854-ben született színész, színigazgató, színmű- és hírlapíró Szomaházy-nál 10 évvel, Nagy Endrénél és Molnárnál 23 és 24 évvel idősebb volt.

²⁶ Molnár Ferenc: Egy kávéház. In: *Uő: Ma, tegnap, tegnapelőtt. (Vasárnapi krónikák)*. Bp., Lampel, é. n. [1912], 90–91.

²⁷ Benedek Elek: Gutman. In: *Uő: Csöndes órák. Elmélkedés, bangulat*. Bp., Athenaeum, é. n. [1899], 197–202.

²⁸ Molnár Ferenc: Szérentolvajok. In: *Uő: Muzsika. Elbeszélések*. Bp., Franklin-Társulat, é. n. [1908], 226–249.

²⁹ Földi Mihály: Peterzilka bácsi. *Nyugat*, 1912. 5. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00099/03191.htm>) Újraközlve in: *Péterke, Szepi, meg a többiek*. Bp., Athenaeum, é. n. [1913], 23–70.

³⁰ Kosztolányi Dezső: Szahara (Földi Mihály új regénye). *Nyugat*, 1920, 11–12. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00277/08299.htm>)

³¹ Földi Mihály: Peterzilka bácsi, i. m.

³² A könyvben az egylet „Budapest Székesfővárosi Közszolga Ipartársulat Betegsegélyző és Önszegélyző Egyesület” néven szerepel, nyilvánvalóan tévesen, a szerző összekeverte az Ön-

segélyző egyletet a három évtizeddel később született Közszolga Ipartársulattal.

³³ Stern Ödön: Templomunk. In: Dr. Stern Salamon szerk.: *Hetven év a betegek szolgálatában 1871–1941. Emlékkönyv az „Országos Békur Cholim Betegeket Gyámoltó Egyesület” betvenéves fennállása alkalmából.* Bp., Megjelent az Egyesület kiadásában, 1941, 22–24.

³⁴ »Nincs hordár!« *A Nemzet*, 1885. szept. 11, reggeli kiadás, oldalszámozás nincs [2].

³⁵ Ifj. Weszprémy Kálmán: *A Magyarországi zsidók statisztikája*, Debreczen, Debreczen Sz. Kir. Város Könyvnyomda-vállalata, 1907, 114.

³⁶ Konrad Miklós: *Zsidóságon innen és túl*, i. m. 33, 37, 44–45, 54–57.

³⁷ Hát ezeknek mi bajuk? *Egyenlőség*, 1890. febr. 2. 10.

³⁸ Sz. M. [Szabolcsi Miksa]: Asbóth János szefárdjai és egyéb felfedezései. *Egyenlőség*, 1890. febr. 9. 1–2.; Szefárdok szeretnének lenni. *Egyenlőség*, 1890. júl. 4. 11.

³⁹ Avigdor Löwenheim: Befogadók és kirekesztők. A Pesti Izr. Hitközség 1904. évi alapszabály-módosításának háttéréről. *Múlt és Jövő*, Új folyam, 4. évf. 1993, 3. sz. 20.

⁴⁰ Magyar Zsidó Levéltár, TB. B/67.

⁴¹ Az említett három év során a 371 férfi mellett 250 nő jelentette be kitérését a hitközségnél. A kitérők társadalmi, szakmai profiljáról lásd Konrad Miklós: *A zsidóságon innen és túl*, i. m. 282–308.

⁴² Sajó Aladár: Budapesti hírességek. *A Jövő*, 1897. nov. 26. 9.

⁴³ Tábori Kornél: *Pesti élet. Képes riportkönyv.* Bp., Révai és Salamon Könyvnyomdája, 1910, 15.

⁴⁴ Trefort Ágoston: A társadalom tudománya és Riehl munkái. *Budapesti Szemle*, 16. köt. 1862, 53. sz. 303.

⁴⁵ Mezei Mór: A zsidók Trefort Ágoston magyar társadalmában. *Magyar Izraelita*, 1862. dec. 19. 409.

⁴⁶ Spiegler Gyula: *Emlékirat a zsidók ügyében.* Budán, Nyomatott Bagó Mártonnál, 1863, 4.

⁴⁷ Kohn Sámuel: *Mit tegyünk az ellenünk intézett támadásokkal szemben? Ünnepi beszéd.* Bp., Zilahy Sámuel, 1880, 6.

⁴⁸ *Képviselőbázi Napló 1896–1901.* XIV. Bp., Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1898, 96.

⁴⁹ Petrássevich Géza: *Magyarország és a zsidóság.* Bp., Szent Gellért Könyvnyomda, 1899, 61.

⁵⁰ Beköszöntő. *Közszolgák Lapja*, 1. évf. 1908. 1. sz. 1.

⁵¹ Uo. 1–2.

⁵² Főkapitányi rendelet. *Közszolgák Lapja*, 1. évf. 1908. 1. sz. 5.

⁵³ *Közszolgák Szaklapja*, 1. évf. 1908, 1. sz. 7–8.; *Közszolgák Szaklapja*, 1. évf. 1908, 6. sz. 7–8.

⁵⁴ Vörös Károly szerk.: *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig.* Bp., Akadémiai Kiadó, 1978, 329, 533.

⁵⁵ Kesergő hordárok. *Pesti Hírlap*, 1900. máj. 24. 7.

⁵⁶ *Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1907-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei.* Bp., Budapest Székesfőváros Kiadása, 1907, 363.

⁵⁷ *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 9. Bp., Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1905, 586.; *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 52. Bp., Athenaeum, 1914, 457.

⁵⁸ Tábori Kornél: *Pesti élet. Képes riportkönyv*, i. m. 14–15.

⁵⁹ Krúdy Gyula: A ködben. (*Magyarország*, 1918. febr. 10.) In: Uő: *Régi pesti históriák. Színes irások.* Bp., Magvető Kiadó, 1967, 116–118.

⁶⁰ *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 72. Bp., Athenaeum, 1926, 185.

⁶¹ *Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága hatáskörében (1920: VIII. t.-c.) az 1924. évben tartott tanácsülések jegyzőkönyvei.* Bp., Budapest Székesfőváros Kiadása, 1924, 124.

⁶² *Magyar Statisztikai Közlemények.* Új sorozat. 94. Bp., Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, 1935, 170.

⁶³ Almásy Pál: A hordár. In: Uő: *Íme Pest.* Bp., Phönix Nyomda Kiadása, é. n. [1932], 34.

⁶⁴ Goda Gábor: Három figura a pesti utcáról. *Várospolitikai Napló*, 2. évf. 1938, 6–7. sz. 37–39.

⁶⁵ Stern Ödön: Templomunk, i. m. 22.

⁶⁶ Halálozás. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1943. dec. 16. 12.

